

UDK 930.85:929Ćirilo, sveti

930.85:929Metodije, sveti

Pregledni rad

Илија ВЕЛЕВ (Скопје)

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

ilijavelev@yahoo.com

СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ И МЕТОДИЈ КАКО АФИРМАТОРИ НА СЛОВЕНСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА, КУЛТУРА И ПИСМЕНОСТ*

Научните проследувања се зановувани врз изворните истражувања на процесите што ја поттикнале афирмацијата на словенската цивилизација и култура, проникнати од периодот на големите преселби на народите од втората половина на VI век и сè до заживувањето на кирило-методиевската традиција - кога се афирмирала третата христијанска цивилизација во Европа словенската (веднаш по римолатинската и византискогрчката).

Посебен акцент се посветува на проникнувањето на феноменот на словенската цивилизација и култура којшто го мотивирал процесот на симбиоза на повеќе основоположувани цивилизации и култури, при што како своевиден супстрат се рафинирал и словенскиот културноисториски колективитет и идентитет. Во таа насока клучна улога одиграла мисионерската и просветителската дејност на сесловенските просветители и рамноапостоли св. Константин-Кирил и Методиј.

Клучни зборови: *Словенска цивилизација и култура, Кирилометодиевски извори, Панонски легенди, св. Константин-Кирил и Методиј, Моравска мисија, Кирилометодиевска традиција*

Воведни напомени за проникнувањето на феноменот на словенската цивилизација и култура

Проследувањето на словенскиот културноисториски идентитет во глобалниот контекст на човековото опстојување од неговото

* Predavanje održano 20. 2. 2015. godine na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju povodom 21. februara – Dana maternjega jezika.

историско проникнување, па сè до современиот оформен колективитет, едноставно мора да се сообразува со феноменот на процесот на цивилизациското прелевање од една во друга епоха, или од еден до друг социолошки и културноисториски амбиент во времињата што поминале. Всушност, во која и да е географска средина назад низ вековите се премостувале повеќе основоположени цивилизации и култури, а притоа словенската самата од себе оставала своевиден супстрат како непресушен извор од кој современите словенски традиции (меѓу кои и јужнословенските - македонската, бугарската, српската, хрватската, словенечката, секако и црногорската) го напојуваат сопствениот културноисториски и национален идентитет. Конкретно на Балканот и пошироко во Југоисточна Европа овој процес на цивилизациско прелевање имал историски континуитет од антиката, преку римолатинското и византиско-христијанското глобално општество, па сè до втемелувањето и афирмацијата на словенската цивилизациска свест за духовно и културно себеидентификување со словенскиот колективитет.

Обично во историографијата проникнувањето на словенската цивилизација и култура почнува да се анимира од периодот на т.н. голема преселба на народите (односно словенската колонизација), која се реализирала во раниот Среден век - од 80-тите години на VI и низ целиот VII век. Треба да се нагласи дека настанатата духовна и културна симбиоза на домородните (домицилни) населенија со доселените словенски племиња настапила под силното влијание на византиската глобализација. Притоа во актуелниот социолошко-културолошки амбиент станале мобилни два важни фактори: **словенизирањето и христијанизацијата**. Имено, процесот на словенизирање ги зафатил домородните населенија од колонизираниите средини, а од друга страна пак, процесот на христијанизација ги истиснувал паганските традиционални духовни искуства на доселуваните словенски племиња како резултат на осмислената и функционална политичка доктрина, која требало да ја обезбеди лојалноста за интеграција на Словените во византискиот глобален свет.

Произнесената од наша страна историско-цивилизациска проекција најилустративно ја докажуваме преку исклучително сложените процеси што се одвивале на просторот на Македонија, зашто нивното недоволно социолошко или културолошко дообјаснување влијаеше, а и сè уште влијае да се притемнува или да се оттуѓува македонското историско препознавање – па дури и се позајмуваат делови од нејзиниот идентитет и истите се вградуваат како приспо-

собено искуство во современите темели на туѓите соседни национални традиции. Па така, словенскиот миграциски наплив предизвикал влијателни етнички промени на просторот на Македонија и пошироко на Балканот. Домородното (домицилно) македонско население, кое дотогаш било сообразено со византискиот духовен, културен и административно јазичен амбиент, дошло во ситуација да се вклучува во новата етничка симбиоза со словенските доселени племиња и по извесно време станало билингвално (односно трилингвално). Оттогаш на општествената сцена во Македонија почнало да стапува на сила надвладејувачката социолошка позиција на словенството како колективен идентитет. Овие глобални процеси биле сложени и се одвивале со забавено темпо во период од скоро три века. Имено, словенските колонизатори лесно ќе се адаптирале на христијанскиот духовен и културен свет под влијанието на контактите со домородното македонско население и со духовната блиска традиција, што била присутна на тлото на Македонија како ранохристијанско апостолско и византиско искуство. Но таа интеркултурна цивилизациска функција лесно не можела да се реализира, зашто доселеното паганско население тешко го совладувало восприемањето на византискогрчката јазична и писмена комуникација. Требало да се сочекаат функционално созреаните социолошки и културолошки фактори кои го поттикнале феноменот на историското проникнување на стандардизацијата на старословенскиот книжевен јазик, на словенската писменост, на книжевно-творечките процеси, како и на словенското богослужење. Финалето на ваквата историска епизода на словенско цивилизациско прелевање било завршено со политичкото активирање на Кирилометодијевската сесловенска мисионерска и просветителска дејност.

Изворите за проследување на сесловенското просветителско дело на св. Константин-Кирил и Методиј

Во палеославистиката и во медијевистиката е пишувано многу и мошне опширно за истакнатите византиски мисионери и сесловенски просветители св. Константин-Кирил и Методиј. Но во секое научно излагање остануваат бројни дилеми и се покренуваат мноштво претпоставки во врска со нивното потекло, карактерот на нивната дејност и нивното реално место во историската рамка при профилирањето на словенскиот цивилизациски систем. Тоа е така зашто природата на досега идентификуваните извори за дејноста на

св. Константин-Кирил и Методиј главно имаат легендарен или култен (житиен) карактер, а тие како посредни историски соопштувања поттикнуваат различни импресивни, па дури и романтичарски научни толкувања и интерпретации. Станува збор за житијните, хистографските или за ораторско-прозните текстови составувани за св. Браќа, во кои над сè доаѓа до израз книжевната импресија, како и воспоставувањето и афирмацијата на нивните светителски култови. Затоа, при односот кон ваквите култно-книжевни текстови во функција на историски извори треба да се пристапува строго критички кон произнесената фактографија, а истата да се сообразува со актуелните за тоа време општествени, политички, духовни или културни процеси. Дополнително треба да се има предвид и тоа дека нивните содржини не се сочувани во оригиналните форми, туку до нашата современост се имаат на увид преписи од подоцнежни периоди. Тоа овозможувало оригиналните содржини да трпат и извесни интервенции, во смисла на дополнувања, скратувања, преформулирања, па дури и преосмислувања. Самата природа на тие извори не ја гарантираат прецизната историска податливост, зашто често нивните содржини биле приспособувани на црковно-политичките интереси од местото и од времето каде и кога се создавале.

Кон ваквата ситуација го надоврзуваме и фактот што во периодот кога на општествената сцена активно се појавиле интелектуалните и мисионерски потенцијали на првите словенски просветители, тогаш едноставно сè уште не било вообичаено да се составуваат автобиографии од страна на истакнати дејци, па дури не се пишувале и биографии за нив. Ако се претпостави дека постоела каква и да е изворна документација во која се регистрирале актуелните настани поврзани со св. Браќа, таа не е сочувана зашто веројатно била изложена на уништување.

Отсуството на историската изворна документираност има уште и поконкретна условеност. Имено, се има предвид фактот дека мисионерската дејност на св. Константин-Кирил и Методиј до крај не ги реализирала политичките, црковните и културните очекувања на византискиот Константинопол и на папата во Рим, па следствено и настаните поврзани со нив не се сметале како одлучувачки за развојот на историската епоха. Токму и причината што словенското просветителско дело на овие мисионери за Византија не резултирало во задоволителна мерка како стратешка дипломатска доктрина, тие како историски личности отсутувале од содржините на средновековните византиски историско-лето-

писни, хронографски и друг вид напишани документации. Но и во словенските преводи или преписи на византиските хроники ниту еден од средновековните книжевни дејци не се одважил да ги надополни нивните содржини со настани од дејноста на светите Браќа. Веројатно за таквата состојба било пресудно сфаќањето дека тие се сесловенски просветители, протагонисти на екуменската христијанска идеја, чиишто духовни и културни рефлексии станале општи цивилизациски вредности - надвор од интересите на византискиот протекторат. Исто така не било вообичаено светителскиот спомен за св. Константин-Кирил и Методиј да има свое место во литургискиот и во богослужбениот живот на византиската црква. Затоа и не се составувале византиски книжевни состави, што ќе го крепат нивниот светителски култ.

Досега се евидентирани и неколку сочувани римолатински извори за св. Константин-Кирил и Методиј, што претставуваат индиректни или посредни сведоштва со документаристичко-епистоларен карактер од времето на Моравската мисија по смртта на св. Кирил Филозоф. Овие сочувани пишувани сведоштва треба да се набљудуваат како извор на историски информации предадени од дистанца на римопапските црковно-политички интереси. На прв план се имаат предвид манастирско-поменички, епистоларни и подоцнежни спомени или култно легендарни писмени извори.

Имајќи го предвид фактот дека св. Константин-Кирил и Методиј биле сесловенски просветители и нивната мисионерска дејност се втемелила во афирмацијата на идната словенска цивилизациска свест, тогаш е и логично што се најбројни т.н. словенски извори пишувани на старословенски јазик. Станува збор за хагиографски (житијни), химнографски, проповедно-поучни и пофални ораторско-прозни книжевни дела посветени на св. Константин-Кирил и Методиј, но и за нивните засведочени авторства на различни книжевни творби, како и за текстови напишани во центрите на нивните ученици и следбеници. Сепак, примарно место меѓу нив го имаат познатите *Панонски легенди*, што претставуваат текстолошка целина на двете пространи житија за св. Константин-Кирил и Методиј. Популарниот заеднички назив го добиле во науката поради афирмацијата на тезата на рускиот славист А. Горски изнесена уште од 1863 година, дека тие книжевни состави биле напишани во Панонија.

За оваа пригода сакаме да нагласиме дека, до скоро во палеославистиката се одеше и до таа крајност што кон двете пространи житија се градеше митологизиран научен однос како кон “единстве-

ни” извори за проучување на кирилометодиевистиката, што треба да се прифаќаат како најблиски до историската вистина. Во тој однос опоменуваме дека мора и треба да се има предвид природата на составите како култно-легендарни содржини, приспособувани - структурно на творечкото клише на хагиографскиот (житиен) жанр, а текстуално на формата да се воспоставува и да се развива култ кон личностите (светителите) протагонисти на главната култна манифестираност. Во секој случај самата содржина нема да се дистанцира од поткрепувањето на претставата за историскиот формат на рамноапостолската и сесловенската просветителска дејност на светителите, но начинот на кој тоа се прави излегува од границите на реалистичкиот систем на произнесување. Но што е најважно, творечката перфекција во овие книжевни текстови ја будат доживуваната импресија за духовните и културните искуства од минатото како за општоцивилизациски придобивки, а тоа треба да го поткрепуваат современиот глобален процес за културно прелевање меѓу народите.

Долго време во палеославистиката и во медијавистиката беа актуелни прашањата за периодот и за местата кога и каде биле составени двете пространи житија. Преовладува мислењето дека тие се составиле уште во втората поливина на IX век, веднаш по смртта на светите Браќа - на св. Константин-Кирил во 869 и на св. Методиј во 885 година. Но понекогаш се актуелизираа и ставовите за подоцнежното потекло на овие словенски оригинални житијни состави, а пред сè - имајќи го предвид фактот за отсуството на протографите и за подоцнежното потекло на нивните преписи. Последните ставови често се изолирани во науката и се сметаат како хипотетички и доволно неаргументирани, па дури и се квалификуваат како “непатриотски” (од сесловенскиот аспект на произнесување). Сепак, ако се имаат предвид познатите воено-политички и духовно-културни процеси што се одвивале во кирилометодиевскиот период и тие да се сообразат со историските податливости преточени во содржините на преписите од двете пространи житија, тогаш нужно ќе се остави простор за своевидна научна реконструкција по однос на прашањето за потеклото на сочуваната содржинска форма на т.н. *Панонски леѓенди*.

Едноставно, лесно се доаѓа до констатацијата дека во сочуваните содржини од преписите на двете нивни пространи житија историските настани се приспособувани според црковно-политичките интереси на Византија. Таквата согледба дава доволен аргумент за

да се претпостави дека текстуалните варијанти на овие две житијни творби не биле составени во периодот веднаш по смртта на св. Константин-Кирил и Методиј - некаде до крајот на IX век. Историски е засведочено дека по смртта на сесловенските просветители и по завршувањето на Моравската мисија не се истакнувал значаен интерес за нив и за нивната поранешна дејност од страна на византиската државна политика и на цариградската патријаршија. Сличен бил и односот на папата во Рим, кој политички го толерирал прогонството на кирилометодиевите ученици од страна на германското римолатинско духовништво. Двата моќни духовни центри допуштиле прогонетите Кирилометодиеви ученици да станат политички инструмент за реализација на стратешките интереси на Првото бугарско царство. Но на бугарските владетели не им биле целосно прифатливи изворните идеи на Моравската мисија спроведувани во функција на византиските или на римопапските политички очекувања, но и на екуменскиот баланс меѓу едните и другите. Лојалноста кон изворните идеи од Моравската мисија на Кирилометодиевите ученици св. Климент и св. Наум била пресудна тие да не ги прифатат новите форми на словенското просветителство, што требало да функционира согласно актуелните интереси на бугарските владетели. Затоа тие се повлекле во Светиклиментовата словенска епархија – главно на територијата на Македонија и таму ја формирале Охридската духовна и книжевна школа, со неутрален статус дури и во однос на Константинопол. Афирмацијата на изворната кирилометодиевска дејност од страна на нивните ученици во Охридската духовна и книжевна школа (спротивно на Преславскиот духовен центар) придонела таму да се сочува и да се развива култот на св. Кирил и Методиј, како на сесловенски просветители и рамноапостоли. Нивниот светителски култ се документира во црковните календари од месецословите на најстарите сочувани ракописни книги, што произлегле од Охридската книжевна школа. Таков е примерот со месецословот на *Асемановото ѓлаѓолско еванѓелие* од крајот на X век, што денес се чува во Ватиканската библиотека во Рим (Цод. Ват. Слав. 3 глаг.). Затоа пак, во византиските или во постари бугарски ракописи не се среќаваат застапени календарските вести за сесловенските просветители. Тоа сведочи дека во периодот до крајот на X век култот на св. Кирил и Методиј веќе бил воспоставен во богослужбената практика на Охридскиот духовен центар и тие биле официјално канонизирани за светители од црквата. Ваквиот светителски статус дозволувал за нив да се составуваат житијни,

химнографски и ораторско-прозни книжевни состави, како дел од книжевниот облик за воспоставување и ширење на нивниот култ.

Не треба изречно да се негира дека постои веројатност првите житија за св. Браќа да биле составени од нивните современици. Затоа пак, не се исклучува можноста врз основа на содржините од двете изворни стари житија за сесловенските просветители подоцна да се компилирале нови пространи хагиографски состави со приспособени содржини на тогашните актуелни црковно-политички интереси на Византија.

Нашите најнови истражувања покажаа дека историските и политичките околности да се стори тоа биле најсоодветно поттикнати во првата половина на XI век и во Охридскиот духовен и книжевен центар, кога по пропаста на Самуиловото словенско владетелство Византија го повратила црковниот и политички протекторат на македонските простори - а со тоа и на дијецезата на Охридската архиепископија. Отсуството на директната изворна податливост за ваквиот историографски последователен став и натаму ќе ги остави отворени научните прашања: од кои автори биле преработени првобитните житијни состави за св. Константин-Кирил и Методиј како содржински компилации; дали биле напишани на византискогрчки јазик како што наложувале тогашните византиски антисловенски тенденции, а подоцна се превеле на старословенски јазик; дали текстуалната компилација се извела изворно на старословенски јазик од книжевник или од книжевници на Охридскиот книжевен центар, а требало со популарноста на култот за светите Браќа да ја придобијат локалната христијанска паства кон византискиот духовен протекторат; итн, итн.

Мисионерската дејност на св. Константин-Кирил и Методиј во функција на афирмација на словенската цивилизација и култура

Пошироко во науката обично толкувањето и интерпретациите на сочуваните кирилметодиевски извори онакви какви што се нудат крајно ангажирани, па дури и политички тенденциозни проследувања. Ваквиот научен однос се градеше, а и сè уште се гради во интерес на идејата во истражувачките презентирања да се приспособуваат актуелните современи потреби за истакнување на определена национална превласт над глобалниот историско-развоен словенски цивилизациски контекст. Ваквите ограничени претстави за

историски престижните глобални вредности само ја осиромашуваат општата цивилизациска придобивка за сите словенски народи и им се скратува нивниот културноисториски влог во актуелните европо-центристички тенденции за културно прелевање меѓу народите. Но таквите истражувачки дефекти ќе станат неактуелни и провидни само кога прецизно ќе се набљудува феноменот **кирилометодиевска традиција**. Затоа и напоменуваме дека е време палеославистите и медијевистите да се ослободат од романтичарските страсти и да се прекине со импровизацијата кога се тврди дека светите Константин-Кирил и Методиј биле Словени, византиски Грци – дури и со патриотски набој дека биле Бугари, Македонци и сл.

Имено, историските сообразувања од времето во кое тие живееле потврдуваат една друга вистина, ослободена од канонското клише на житијниот модел на преосмислување на личните биографии. Потемелните истражувања покажуваат дека веројатно тие биле потомци на старото домородно население на просторот на Македонија, кое по скоро тривековниот процес на словено-домородната симбиоза знаело словенски јазик и веќе живеело сродно со другите народи во Византија и со Словените. Затоа и византискиот двор нив ги користел за посредници да ја наметнуваат политичката и духовната волја над Словените. Особено поткрепата за таквиот став може да се побара и во содржината на познатите *Панонски леџенди*. Впрочем, при предавањето на должноста за Моравската мисија не било случајно обраќањето на византискиот император Михаил III кон св. Константин-Кирил: *Друѣ не може да љо наѣрави ова, освен ѡебе. Заѡѡа, еве ѡѡи мноѣу дарови и земи љо браѡѡа ѡѡи, иѣуменойѡ Метѡдиј, ѡа оди! Оѡѡи Вие сѡѡе Солуѡани, а сѡѡѡе Солуѡани чисѡѡ словенски зборувааѡѡ (Панонски леџенди, Житие за св. Методиј, глава 5 - превод: Јован Таковски, Скопје 2001).*

Впрочем, тие биле родени во Солун - македонски град кој бил втор административен и културен византиски центар по Константинопол. Но високото образование го стекнале во византиската престолнина, близу до највисоките општествени, политички, научни, културни и над сè духовни кругови. Следствено во тој контекст историографската последователност ќе биде конкретна кога ќе се истакне дека св. Константин-Кирил и Методиј се пред сè, и над сè, византиски мисионери - израснати во високиот слој на византиската општествена хиерархија, реализатори на афирмацијата на словенската духовна и културна традиција, т.е. словенски просветители во функција на византиските и делумно на римокатоличките политички

и црковни интереси. Основната заложба во нивната дејност била емисарството со политичка, црковна и дури на секундарен план - со културно-просветителска задача. Главниот инструмент за реализација на политичките и на црковните мисионерски идеи првовремено му бил подреден само на *христијанскиот*, а подоцна истовремено на *христијанскиот* и на *словенскиот фактор*. Вклучувањето на *словенскиот фактор* како нов воспоставен духовен, културен и писмен феномен требало да ја интегрира словенската цивилизациона свест во глобалниот византиски, а посредно и во римопапскиот свет на интереси. При политичкото проектирање на нивната мисионерска ангажираност биле вклучени највисоките државни и црковни авторитети, од чиешто резултати посредно требало да зависат и спроведувањата на највисоките византиски стратешки интереси. Затоа и честопати св. Браќа биле поставувани во функција на своевиден политички или црковен инструмент за спроведување на високите византиски цели. Ако во првичните мисионерски ангажирања главното политичко средство им било ширењето и афирмацијата на христијанството како врата низ која ќе се влезе во суштината на глобалниот византиски свет на влијание, новите околности ја наметнувале потребата да се балансираат односите на секој план со сè поактивниот словенски фактор на териториите каде што словенското население веќе било доминантно. Тоа политички и црковно било детектирано од страна на Византија и на источноправославната црква во Константинопол, но нешто подоцна и папата со западната римолатинска црква ги насочиле сопствените политички средства на влијание кон истата цел. Токму и на планот за афирмација на словенската духовна и културна свест на просторите со доминантно словенско население св. Браќа најревносно ги спровеле своите мисионерски задачи, истовремено заживувајќи го историскиот процес на афирмација на третата христијанска цивилизација и култура во Европа – *словенската*, веднаш по византискогрчката и по римолатинската. Тоа им обезбедило историска гаранција да бидат сочувани во духовната и во културната меморија како сесловенски просветители, но и како своевидни општохристијански рамноапостоли. На историските крстопати низ вековите нивниот култ остави траен белег за поистоветување со словенското самопрепознавање и самоидентификување.

Светите Браќа ги стекнале славата и историското значење со нивната мисионерска дејност, спроведувана при т.н. *Бреѓалничка мисија*, како и при култно-засведочените во Панонските легенди -

Сараценската или *Арапската*, *Хазарската*, а над сè *Моравската* мисија. Само првата Брегалничката во 855 година и последната Моравската мисија меѓу 863 и 885 година политички биле поставени во функција на словенското просветителство, додека другите две Сараценската (Арапската) во 851 или 855/856 година и Хазарската во 860/861 година политички го манифестираше христијанскиот богословско-догматски примат над паганството, јудеизмот и исламот.

Индириктните податоци за функционирањето на првата Брегалничка кирилометодијевска мисија се среќаваат во повеќе сочувани пишани извори, пред сè со легендарно-хагиографски содржински карактер.¹ Но отсуството на податоци за нејзиното постоење во популарните *Панонски леџенди* предизвика во палеославистиката да се поделат мислењата за нејзиното историско постоење. Сепак, крајното негирање за постоењето на Мисијата не може да се засновува единствено врз аргументот дека за неа не постојат сведоштва во Панонските легенди, зашто и овој извор има легендарно-хагиографски карактер со приспособувана црковно-политичка содржина. Обично Брегалничката мисија не ја признаваат дека постоела истражувачите чиито погледи се поблиску до палеобугаристиката, од причина што во политичката и во воената основа таа имала антибугарски карактер, а со тоа се коси со нивните “патриотски” научни интереси. Затоа и кај дел од истражувачите е хипотетично постоењето на т.н. *Брегалничка мисија*, којашто св. Константин-Кирил и Методиј ја спроведувале во историски посведоченото локално владетелство - Словенската архонтија (кнежество) во Стримонската склавинија (брегалничко-струмичката област во Македонија), каде што Византија го испратила св. Методиј да управува во периодот меѓу 845 и 855 година. Следствено, византиско-словенското кнежество во брегалничко-струмичкиот крај на Македонија било иницирано од страна на високите политички и црковни авторитети на Византија со цел да се придобие тамошното домородно и словенско население во борбата против бугарското военото навлегување. Но во тој период на привиден воен мир меѓу Византија и Бугарија словенското население во Македонија покажувало низок морал и

¹ *Крајкојто* проложно житие за св. Кирил или Усienie Кирилово, *Крајкојто* проложно житие за св. Кирил и Методиј, *Солунската леџенда*, *Второто* словенско житие за св. Наум Охридски, староруското книжевно дело “*Повесѣь временыхъ летѣь*” (*Повесѣь за поминајѣиѣ години*), *Моравската леџенда*, *Чешката леџенда*, *Дукљанскиот летопис*, *двеѣѣ византискоѣрчки житија* за св. Климент Охридски, и др.

недисциплина поради отпорот кон византиското подаништво. Ваквата состојба била непосредниот повод св. Константин-Кирил да биде вклучен како мисионер во кнежеството на братата си.

Правовремено, за да се неутрализира ваквата непогодна ситуација за Византија во Македонија првпат политички се активирал авторитетот на словенскиот фактор. Притоа св. Методиј изготвил *Воен судѣбник (Закон за судење на луѓето)*. Овој книжевно-правен акт се напишал на словенскиот јазик што го зборуваале македонските Словени, а писмото било византискогрчко (зашто сè уште не постоело устроено словенско писмо). Се смета дека мисионерскиот ангажман на св. Константин-Кирил бил насочен кон дефинитивно-то воспоставување на христијанството меѓу Словените, за да го избалансира нивното цивилизациско прелевање во византискиот свет. Ваквиот политички, духовен и културен чин можел да се реализира само преку сообразувањето на византискиот и на словенскиот социолошки амбиент. Тоа би можело да е историската побуда за првпат св. Браќа да се најдат во улога на словенски просветители. Во некои пишувани извори (легендарно-хагиографски) се споменува дека тогаш и таму св. Браќа ја создале и првата словенска азбука во 855 година. Еден дел од поранешните палеослависти сериозно ги зедоа предвид податоците од легендарно-култните извори и афирмативно ја нагласуваа улогата на Брегалничката мисија при воспоставувањето на словенската писменост.² Само со доза на претпоставеност може да се констатира дека, всушност станувало збор за првите обиди да се примени една “неустроена словенска азбука” врз основа на византискогрчката, па и на римолатинската ортографија. Тоа би можело да е првиот облик на старословенската кирилица, којашто се доустроила и правно се официјализирала подоцна во Бугарија на Преславскиот собор во 893 година. Поради политичкиот и воен крах на Методиевото словенско кнежество во 855 година, а со тоа и на Брегалничката мисија, овој словенски просветителски процес останал недореализиран. Со тоа и кирилицата не може да се смета како прво словенско писмо, туку ваквата квалификација ја има глаголицата – устроена во 863 година за потребите на Моравската мисија.

При кирилometодиевската мисонерско-просветителска дејност *Моравската мисија* имала клучно обележје за натамошните

² Меѓу нив беа имињата на: А.Куник, А.Гилфердинг, М.Погодин, В.Билбасов, Н.Туницки, К.Куев, В.Истрин, Е.Георгиев, Б.Панов, Б.Алексова, Бл.Ристовски и др.

цивилизациски проекции во Европа, со кои се профилирала третата по важност христијанска цивилизација - словенската, веднаш по византискогрчката и по римолатинската. Затоа останува мошне важно да се истакне прашањето: *Што ја условило историската и политичката причина за иницирање на Моравската мисија?*

За да се почне со научното разјаснување на односно прашање истражувачката анализа треба да се засновува врз посебното проследување на трите историско-развојни и идеолошки мотивирани фази на Моравската мисија. Имено, *Првата фаза* се вратува во периодот меѓу 863 и 867 година и имала чисто византиски политичко-црковен карактер. *Втората фаза* се одвивала во функција на црковно-политичките интереси на папата во Рим и траела меѓу 867 и 869 година - до смртта на св. Константин-Кирил Филозоф. *Третата фаза* се поместува во историската рамка од 869 до 885 година, значи по враќањето на св. Методиј од Рим во Моравија - но овојпат како реализатор на христијанската екуменска тенденција за балансирање на односите меѓу византискиот Исток и римолатинскиот Запад.

Воено-политичката состојба во западнословенските кнежевства се попречувала пред политичките амбиции на моравскиот кнез Ростислав да ги обедини западнословенските народи од целата среднодунавска област во независен сојуз и да создаде самостојна словенска христијанска црква. Всушност западнословенските кнежевства веќе биле под воена, политичка и црковна колонизација на средновековната Франечка (Германска) држава, која го оддржувала својот протекторат преку црковните управни инструменти на римолатинската христијанска хиерархија. Папата Николај I го одбил барањето да испрати епископ во Моравија за прогласување на црковна независност, па Ростислав се обратил со истата молба до византискиот православен Константинопол. Ваквиот политички пресврт нашол плодно тло во актуелната ситуација дека Византија и Моравија имале заеднички непријател во франечкиот (германски) воен сојузник Бугарија, но и цариградската патријаршија имала политички тенденции да го истисне римолатинското влијание и да го наметне сопственото. Тоа било доволно како историски мотив за да почне Моравската мисија на св. Константин-Кирил и Методиј, чијашто подвижна основа ѝ била антигерманска и антибугарска, а посредно и антиримолатинска. Со тоа во Моравија остро се вкрстиле конфронтираните интереси на источниот и на западниот црковен центар.

Прифаќањето словенски белег на Мисијата во Моравија од страна на Византија било добро осмислена стратегија од страна на патријархот Фотиј и на воениот стратег кесарот Варда. Тие мошне добро знаеле дека само со политика на толерантност кон словенските народи можела да се придобие нивната лојалност. Во случајов улогата на византискиот император Михаил III била само политички номинална. Особено новопоставениот патријарх Фотиј ја користел можноста да се поттикне самостојноста на словенската богослужба и на словенската писменост како средство за привлекување на западните Словени кон закрилата на Источната црква. Затоа и се определиле како предводници византиски мисионери со форматите на св. Константин-Кирил и Методиј, а не биле земен предвид учени луѓе од словенскиот род. Првенствено се имало предвид нивното мисионерско искуство, како и високиот степен на нивната афирмација во кариерата - првиот како филозоф и хартофилакс, а вториот како архонт на Словенска архонтија (кнежество) во брегалничко-струмичкиот крај од Македонија.

Во политичката основа Моравската мисија била респективно словенска, зашто главните стратешки тенденции требало да се реализираат преку застапеноста на словенскиот јазик во богослужењето, книжевноста и во писменоста. Тоа било едно од главните политички средства на западнословенските владетели за да го централизираат своето владеење, на што силно им пречело влијанието на средновековната франечка држава и на тамошното свештенство. Таму христијанскиот црковен живот бил управуван од франечкото свештенство, кое проповедувало и вршело богослужба на неразбирлив римолатински јазик.

Мошне сложената политичка и догматско-идеолошка црковна поставеност на суштината на Моравската мисија барала подолг период за да се извршат подготовки за нејзиното успешно реализирање. Постојат претпоставки дека задачата за сложената Мисија св. Браќа ја добиле уште во летото 862 година, а заминале да ја реализираат во наредната 863 година. Но за успешното спроведување на мисионерскиот чин за словенско просветителство првовремено се испречил проблемот што сè уште немало устроени словенски букви. Дури и да имало некаков поранешен обид за устројство на словенска азбука при евентуалната порано изведена Брегалничка мисија во 855 година, таквиот ортографски чин останал недореализиран поради воениот и политичкиот крах на Брегалничкото словенско кнежество, со коешто управувал св. Методиј. Затоа следела

приоритетната обврска да се устрои словенско писмо, да се стандардизира книжевен старословенски јазик, а и да се преведат од византискогрчки нужните богослужбени и проповедно-поучни книги.

Без конкретна изворна аргументација некои тенденциозни истражувачи се обидуваа подготовките за сесловенското просветителство да го лоцираат во манастирскиот амбиент на Олимп во Мала Азија, каде што претходно - по падот на Брегалничкото словенско кнежество во 855 година, св. Методиј се замонашил и заедно со братата си активно се посветиле на книжевно-творечката дејност. Следствено, тие и тврдат дека во манастирот Полихрон на Олимп се устроило првото словенско писмо – глаголицата за потребите на Моравската мисија и дека таму се стандардизирал книжевниот старословенски јазик. Се тврдеше дури и дека таму се превеле на старословенски јазик првите богослужбени книги.

Сепак, последователноста на проследувањето на процесите што претходеа јасно ја демистифицира таквата теза за притемнување на историската слика. Веќе потврдениот успешен византиски мисионер св. Константин-Кирил не можел да се подготвува изолиран во манастирскиот амбиент на Олимп за исклучително сложените обврски, што му претстоеле при идното сесловенско просветителство и воведувањето на словенското богослужење. Политичкиот и културниот статус на тогашниот македонски град Солун бил престижен, како еден од посилните византиски центри веднаш по Цариград. Токму во родниот град св. Константин-Кирил имал идеални услови да ги спроведува подготовките за заживување на словенската писменост, но и успешно да ги спроведува контактите и консултациите со најголемите византиски авторитети. Над сè, на самиот терен од околината на Солун можел изворно да ги користи јазичните словенски говорни искуства, за врз основа на нив да устрои компететна - фонетски устроена словенска азбука и да стандардизира (да кодифицира) општ словенски книжевен јазик.

Во палеославистиката секогаш е актуелно прашањето, како св. Константин-Кирил ја устроил словенската азбука, а истовремено и го стандардизирал старословенскиот јазик? Пред сè, кон ваквата задача тој се однесувал одговорно и пристапил да ја реализира со високо стручно ангажирање. Не треба да се исклучува можноста св. Браќа да зеле и свои учени соработници од словенскиот род, кои добро го познавале словенскиот мајчин јазик и во голема мерка им помогнале во прецизирањето на диференцијацијата на одделни словенски гласови. Секако, тие биле од околината на Солун - од родот

на македонските Словени. Тие станале нивни ученици и следбеници во ширењето на словенската цивилизациска свест. Во таквиот случај во прилог оди и претпоставката за можноста дека св. Климент и Наум Охридски биле едни од тие нивни соработници и доследни спроведувачи на кирилометодиевската традиција. Во секој случај нужно треба да се напоменува дека, ваквите тези имаат само доза на претпоставка.

Веќе во славистиката е сигурно дека за потребите на Моравската мисија св. Константин-Кирил го устроил словенскиот азбучен систем на *глаголицата*. Оваа прва стандардно устроена словенска азбука настанала како резултат на стручна филолошка работа, при која се имале предвид искуствата од писменото функционирање на повеќе туѓи азбуки. Но устроеното и стандардизирано глаголко словенско писмо по форма било оригинално и во него немало механички позајмени графеме од друга азбука, иако во извесна смисла ги поддржувало основните методолошки пристапи од византискогрчкото или од еврејското ортографско искуство.

Паралелно со устројството на првата словенска азбука - глаголицата се извршила и кодификацијата на сесловенскиот книжевен јазик (старословенскиот или црковнословенскиот), во чијашто основа влегле македонските словенски говори од околината на Солун. Со тоа се создале услови за да се почне со преведување на нужните црковни богослужбени книги, а се напишале и првите оригинални словенски творби. Токму подготовките за Моравската мисија го активирале процесот на словенско книжевно создавање и на словенско преведување.

Уште од самото доаѓање на словенските рамноапостоли во Велеград, престолнината на Моравија, дошло до израз словенојазичното спроведување на богослужбената и на проповедната дејност, зашто за краток период се превел на старословенски јазик целиот богослужбен чин (за утрената, часовите, малата и големата вечерна, литургијата), кој веќе во моравската црква почнал да се практикува според источно-православниот типик. Во своите проповеди на словенски јазик ги просветувале христијаните да не ги прифаќаат остатоците од паганството, но истовремено посредно ја афирмирале теолошката доктрина блиска на источната црква. Затоа, уште во почетокот од нивната дејност се судриле со интересите на франечкото латинско духовништво, кое постепено почнало да ја губи духовната доминација. Тие биле непријателски настроени кон примената на црковнословенскиот јазик во богослужбата и во

писменоста. Св. Константин-Кирил бил обвинет дека ги нарушува светите позиции на традиционалната духовна и писмена цивилизација во христијанскиот свет да се пишува и да се проповедува на трите јазици: еврејски, латински и византискогрчки. Ваквата тријазична доктрина не била продукт на времето во кое дејствувал св. Константин-Кирил и брат му св. Методиј. Идејата е постара и влече корења уште од далечниот IV век, кога настанало Источното ромејско царство - Византија. Но официјално тријазичната идеја ја афирмирал книжевникот Исидор Севилски (570-636), повикувајќи се дека на тие три јазици, Пилат заповедал да се напише натписот на крстот на којшто бил распнат синот господов Исус Христос. Тријазичната теорија се ширела низ вековите како во римската, така и во источната црква, а секое богослужење на сопствениот јазик се квалификувало за еретичко дело. Освен т.н. официјални богослужбени јазици јазиците на другите народите служеле само како говорно средство за меѓусебна комуникација, а византискогрчкиот или римолатинскиот биле практично средство во црквата, дипломатијата, науката и во книжевноста. Токму во втората половина од IX век тријазичната доктрина се нашла пред јавна демистификација, на која жестоко ѝ се спротивставиле токму св. Константин-Кирил и Методиј при реализацијата на Моравската мисија. Св. Константин-Кирил ги нарекувал приврзаниците на учењето за трите јазици со називите *тријазичници* или *илаџовци*. Тоа учење го сметал за нехумано, за што и со огромен ентузијазам се впуштил во борба против тријазичниците - проектирајќи го новиот хуманизам во духовниот и во културниот однос за рамноправноста на јазиците и за еднаквоста меѓу народите.

Мисионерските активности во Моравија течеле континуирано сè до 867 година, кога во Византија настанале нови политички и црковни состојби. Имено, по убиствата на императорот Михаил III и на кесарот Варда, а и со отстранувањето на патријархот Фотиј, од византиската јавна сцена исчезнале клучните иницијатори на Моравската мисијата. Новооснованата Василиева македонска династија на престолот на Византија и повторното враќање на патријархот Игнатиј, спроведувале пофлексибилен политички и црковен однос кон папата во Рим, при што се создале сериозни причини св. Браќа да се вратат во Византија на некакви консултации. Со тоа завршила првата провизантиска фаза од одвивањето на Мисијата. Веројатно повратниот пат тие го избрале преку Венеција, па минувајќи преку Панонското словенско кнежевство на Коцел и таму го вткаиле

словенското просветителство - манифестирајќи го веќе кодифицираниот старословенски јазик и устроената словенска глаголица. Во тие историски рамки некои истражувачи сметаат дека настанале и првите контакти на ученици по род Хрвати и Словенци со словенската писменост и со глаголицата, а преку јадранското крајбрежје проникнувањето на словенските просветителски идеи се најавиле уште во босанските и во црногорските средини. При својот престој во Венеција св. Константин-Кирил и Методиј уште еднаш жестоко биле нападнати и обвинувани од страна на тријазичниците за правото да се богослужбува на словенски јазик. Тогаш св. Кирил ја постигнал и највисоката кота на сопствената аргументација за еднаквоста на сите јазици и писма: *Не врне ли дожд од Боџа еднакво за сиие? Зар не дишеме воздух сиие еднакво? Тоџаш, како не се срамиие да ѝпризнаеије само ѝпри јазика, а сакаије сиие друџи народи да бидатиј слейи и џлуви?* (Панонски леџенди, Житие за св. Кирил, глава 16).

Одгласот за брилијантната одбрана на св. Браќа против тријазичниците во Венеција стигнал и до папата Николај I, којшто ја согледал можноста со истите духовни средства на источната црква во Цариград да ги реализира интересите на западната црква во Рим. Затоа им испратил покана на словенските просветители да го посетат папскиот престол во Рим. Веројатно на папата му била позната и актуелната позиција на св. Браќа при новонастанатата политичка ситуација во Византија, па затоа сметал дека може да ги привлече на своја страна за да го зацврсти влијанието меѓу западн словенските христијани. Не е познато дали следела нивна консултација со византискиот двор, а не се знае и тоа дали во името на добрата волја за помирувачки однос меѓу двете христијански цркви Византија го удоволила нивното заминување во Рим?

Во Рим ги пречекал лично новоизбраниот папа Адријан II, кој им приредил голема свеченост. Причина за нивниот свечен дочек била веста дека со себе тие ги носат моштите на светиот папа Климент Римски (ок. 89 - ок. 97-101), што во претходната своја мисија од 860 година ги пронашле во Херсон. Вештите мисионери и овојпат се послужиле со дипломатска умешност, зашто знаеле дека култот на св. Климент Римски е многу почитуван во Рим и во Западната црква. Откривањето на неговите мошти и донесувањето во Рим биле поводот подоцна св. Константин-Кирил и Методиј да бидат канонизирани за светители од страна на Римската црква. Папата Адријан II се зафатил да ги реализира и политичките намери, при што ги благословил словенските преведени книги што со

лие на римски (лајтински), ѱойѱоа на словенски“ (Панонски леѱенди, Житие за св. Методиј, глава 8).

Со повторното испраќање на св. Методиј во Моравија и во Панонија се ослабнало влијанието на германо-баварското духовништво, но затоа пак се очекувало конкретно поврзување на тамошното словенско население кон Римската црква. Св. Методиј ја продолжил просветителската дејност и го спроведувал воведувањето на словенската богослужба. Сепак, главната намера на западнословенските владетели била да се стекне црковна автономија. Затоа Коцељ повторно го пратил св. Методиј во Рим заедно со 20 придружници за да биде ракоположен за епископ на Панонија. Папата го удоволил барањето ракоположувајќи го св. Методиј за архиепископ на сите словенски области, а тоа морал да го стори поради претпазливоста повторно да не се вмешаат интересите на византиската источна црква. Затоа пак, баварските епископи широкоградо не го прифаќале ваквото решение, зашто се донело без нивна согласност, а и тоа се косело со нивните духовни аспирации.

Нашите претпоставки се дека и самата Византија била запознаена за повторното ангажирање на св. Методиј од папата како словенски просветител меѓу Западните Словени, за што и словенскиот првоучител се обратил за извесен совет до византискиот император Василиј I Македонец и до повратениот патријарх Фотиј (од кого првобитно и бил испратен со брата си како мисионер во Моравија). Секако дека државната политика на Византија, а и духовната стратегија на патријархот Фотиј во континуитет пројавувале активен интерес за дејноста на св. Методиј. Изворно е засведочено тогашното незадоволство на византискиот император поради отстапките на св. Методиј кон папата, за да го добие архиепископскиот престол во Моравија. Сепак, за историографијата е важно тоа што е документирана поканата до св. Методиј од Византиската Империја да ја посети својата татковина по 20 години странствување во Моравија. Св. Методиј бил пречекан во Цариград со високи почести, а се пофалило и неговото учење. Како сведоштво за тоа служи останувањето на двајца негови ученици (свештеник и ѱакон) во Цариград, но и задржувањето на словенски книги во византиската престолнина. Тој се вратил во Моравија, каде што останал сѐ до својата смрт (6 април 885 година) - повторно изложуван на непрекинати притисоци од латинското духовништво, зашто веќе ја изгубил поткрепата од Рим и бил оставен сам на себеси.

Интересно е да се напomenи каков бил црковно-политичкиот статус на св. Методиј за време на неговото мисионерство во т.н. трета фаза од Моравската мисија. Следствено на тоа, како што ќе се затоплиле политичките односи меѓу вселенската патријаршија и папата во Рим, така и дејноста на св. Методиј добивала сила на значење. Но и откако ќе дошло до заладување на тие односи, нагло се влошувале условите за неговата дејност и често се наоѓал во заточеништво.

По смртта на св. Методиј неговите ученици биле прогонети од Моравија, со што и дефинитивно згаснала Моравската мисија. Но основните идеи за ширење на словенска цивилизациска свест од таа Мисија не згаснале и биле продолжени од Кирилометодиевите ученици св. Климент, св. Наум и Константин Презвитер, кои натаму доследно ги реализирале назад во нејзиниот извор на политичко протекување – во Македонија. Доколку не заживеала Охридската духовна и книжевна школа со изворните идеи од Моравската мисија, тогаш и самата Мисија ќе останала притемнета во историскиот заборава на времињата што следеле до нашата словенска национална и културна современост.

Послесловие за кирилометодиевската традиција

Поддржувањето на словенскиот јазичен и културен идентитет од страна на Византија, а подоцна и од папата во Рим, се покажало како функционална политичка доктрина и за бугарските средновековни владетели Борис и Симеон. Чинот на словенското просветителство во бугарската држава го поттикнал до неговата завршна фаза владетелот Симеон на Преславски собор во 893 година. Тогаш официјално се воспоставил старословенскиот јазик во богослужбената и во книжевната практика на бугарската држава, во чијшто состав бил завладеан и поголемиот дел од Македонија. Сепак, од политички причини се направил компромис во однос на примената на словенското писмо, при што се заменила глаголицата со новоустроеното словенско писмо – кирилицата. Св. Климент и Наум не се помириле со отстапувањата од основните изворни идеи на словенското просветителство, што го спроведувале нивните учители св. Константин-Кирил и Методиј. Затоа целосно се изолирале во Македонија, т.е. во Климентовата епархија, формирајќи ја Охридската духовна и книжевна школа наспроти Преславскиот центар - со примената на изворните словенски просветителски идеи од

Моравската мисија и на глаголицата во писмената практика. Со тоа се реализирал историскиот процес на дисперзија меѓу средновековната бугарска и македонска духовна и културна традиција, натаму развивајќи ги посебните културноисториски идентитети – бугарскиот наспрема македонскиот. Афирмацијата на Охридската книжевна школа потпирана врз изворните идеи на Кирилометодиевото епохално дело придонела да се интензивира развојот и на останатите средновековни словенски традиции, а пред сè јужнословенските и руската. Активниот творечки растеж на Кирилометодиевите ученици на македонскиот простор значително придонел да се подреди статусот на Преславскиот книжевен центар во своевидна периферна позиција на влијание во останатите словенски средини. Всушност, перманентното воено и политичко слабеење на Првото бугарско царство го довело истото до вазалска позиција во однос на Византија и сè до негово згаснување, при што по нецел век на траење Преславскиот книжевен центар исчезнал од духовната и културната сцена на Балканот. Престижниот статус на Охридската книжевна школа станал уште поактуелен при идниот развој на кирилометодиевската традиција во Македонија, Црна Гора, Србија, Хрватска, Украина и во Русија.

Ilija VELEV

ST. CYRIL AND METHODIUS AS PROPONENTS OF SLAVIC CIVILIZATION, CULTURE AND LITERACY

In this paper, the scientific results are presented of original research processes that have contributed to the affirmation of Slavic civilization and culture, starting with the great migration of peoples in the second half of the sixth century until the development of St. Cyril and Methodius tradition, which affirmed the third Christian tradition in Europe, Slavic one (in addition to the Roman or Latin and Byzantine-Greek).

The author pays particular attention to the phenomenon of Slavic civilization and culture created in the process of symbiosis with the native civilization and culture, from which Slavic cultural-historical collectivism and identity emerged. In this process, a key role was played by the missionary and enlightening activity of St. Constantine-Cyril and Methodius.

Key words: Slavic civilization and culture, Saint Cyril and Methodius, Pannonian legends, Saint Cyril and Methodius tradition